

TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKASI: ULUSLARARASI İLİŞKİLER AÇISINDAN BİR ANALİZ

Gökhan KOÇER¹

ÖZET

Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) politikasını anlayabilmek için, bu politikanın ruhunu, yani dinamiklerini ve niteliklerini bilmek zorunludur. Türkiye, AB üyesi olarak; uluslararası sistem yalnız kalmamayı amaçlamakta, bir modernleşme projesi ve bir kimlik olarak algıladığı Avrupalılaşmayı gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu yönde izlediği politikanın, en azından Tanzimat Fermanı’ndan beri sürdürüldüğü söylenebilir. Bu politikanın süreklilik gösteren, realist, pragmatist nitelikleri olduğu gibi, kimi zaman ilişkinin beklendiği gibi gitmemesine yol açan sıfır toplamlı çatışmacı model üzerinden müzakere yürütmek, AB’yi statik bir yapı olarak algılamak gibi nitelikleri de vardır. Türkiye’nin AB politikasının, uluslararası ilişkiler mantığı içerisinde, *sui generis* (kendi özgü) bir niteliği söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ilişkiler, Türk dış politikası, Türkiye-AB ilişkileri.

Jel Sınıflandırması: F50, F59

TURKEY’S POLICY TOWARDS THE EU: AN INTERNATIONAL RELATIONS ANALYSIS

ABSTRACT

The dynamics and nature of the Turkish policy on the European Union (EU) are so significant to understand the Turkish approach towards the EU. It is the tendency of Turkey to become member of the EU. By this way Turkey wants to take its place in the international system. It is also the fact that becoming a member of the EU perceived as a part of modernization projects by Turkey. To become a part of European civilization is an inevitable aim as far as the Turkish foreign policy is concerned. For these reasons, this paper examines the Turkish foreign policy on the EU. In this context when the Turkish foreign policy is assessed it can be concluded that it has all requirements of the traditional diplomacy, in the sense that is permanent, realist, pragmatist etc. Nevertheless, it should be noticed that the Turkey’s policy on the EU has its own *sui generis* dynamics and nature which are indicated in this paper.

Keywords: International relations, Turkish foreign policy, Turkey-EU relations.

Jel Classification: F50, F59

---

¹ Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Trabzon. Email: urangok@hotmail.com.

1. Giriş

Türkiye, bugünkü ismi Avrupa Birliği (AB) olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET), 31 Temmuz 1959'da üyelik başvurusunda bulundu. 2009 yılı itibarıyla, Türkiye, AB'ye üye olabilmek için yarım yüzyıldır bekliyor olacak. Türkiye'nin, dünya tarihinde örneği olmayan bu ısrarlı bekleyişin nedenleri ve bu bekleyiş sürecinde sahip olduğu tutumu, bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.

Uluslararası ilişkiler açısından, devletin, bir uluslararası örgüt üyesi olması, aslında yalnızca bir "dış politika stratejisi" olarak görülebilir ya da siyasal iradenin kararıyla gerçekleştirilen bir "diplomatik süreç" olarak tanımlanabilir. Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği de, böyle bir strateji ve süreç açısından değerlendirilebilir. Mutlak olarak, AB üyesi olmanın da, herhangi bir uluslararası örgüt üyesi olmaktan farkı yoktur. Bununla birlikte, Türkiye için AB üyeliği, çok farklı bir niteliğe sahiptir, zira AB de sıradan bir uluslararası örgüt değil, ulus-üstü (*supranational*) niteliğiyle benzeri olmayan bir yapıdır.

Bu makalede, tam üyelik sürecinde Türkiye'nin AB politikası, uluslararası ilişkiler açısından ele alınacaktır. Bu çerçevede de, Türkiye'nin AB politikasındaki dinamiklerin neler olduğu ve bu politikanın ne gibi niteliklere sahip olduğu konusunda bir genel analiz yapılmaya çalışılacaktır.

2. Türkiye'nin AB Üyeliğinin Dinamikleri / Nedenleri / Gerekçeleri

2.1. Yalnızlık Korkusu

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki varlığını, yalnızca "fütuhat" anlayışına dayandırmak çok doğru değildir. Avrupa'daki Osmanlı varlığının nedenini, ağırlıklı olarak, güvenlik endişesi ve bunun belirlediği politikalarla açıklamak mümkündür. Türklerin (Osmanlılar), İstanbul'u fethetmeden daha bir yüzyıl önce, 1352'de Avrupa'ya (Trakya-Gelibolu) geçmiş olmaları, bu anlayışın en somut örneklerindedir. Ancak bu güvenlik arayışları, sonuçta bir ilişkiyi içerdiğinden, daha ileri aşamalarda karşılıklı olarak bazı bedellerin ödenmesinin gündeme gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda, Avrupalı olmanın bir bedeli ortaya çıkmıştır. 1856 Paris Antlaşması'yla Avrupalı Büyük Devletler (Düvel-i Muazzama), Osmanlı Devleti'ni Avrupa Ahengi'ne (European Concert) dahil etmişlerdir. İngiltere, Fransa ve Avusturya-Macaristan, Osmanlı egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşı girişimleri savaş nedeni sayarak, Osmanlı'yı ilk kez Avrupa devletler hukuku güvencesi altında, Avrupa devletler sisteminin bir parçası haline getirmişlerdir. Buna karşılık Osmanlı Devleti, 1856'da, Hatt-ı Hümayun (Islahat Fermanı) ile tebaasının yaşam koşullarını iyileştirecek temel reformları yapmaya söz vermiştir (İnalçık, 1998: 13).

Cumhuriyet döneminde de, Batı'ya (Avrupa'ya) yönelişin temelinde, aynı güvenlik endişesinin yattığı söylenebilir. Genellikle, Türkiye'nin coğrafi olarak Avrupa'nın bir parçası olduğu ifade edilir. Fakat, Türkiye'nin, evrensel örgütler dışında üyesi olduğu örgütlerin büyük bir çoğunluğunun ve siyasal-askeri ittifakların tama-

mının Avrupa merkezli olmasının rastlantısal olmadığı ve Avrupa coğrafyasının bir parçası olmasından daha fazla bir anlam taşıdığı da söylenebilir. Türkiye'nin bu örgütlerin üyesi olması, uluslararası alanda kendisine sağlayacağı konumu ve yararı göz önünde bulundurarak yaptığı tercihin bir sonucudur. Bu konum ve yarar, en genel biçimiyle uluslararası sistem içinde yer almak ve ulusal güvenliği sağlamaktır.

Türkiye Cumhuriyeti, Birinci Dünya Savaşı sonrası, imparatorlukların sona erdiği bir dönemde, *ulus-devlet* olarak kurulmuş ve bir dönem *izolasyonist* bir dış politika stratejisi izlemiştir. Bu dönemdeki bazı pakt ve antant denemeleri, istisna oluşturmuştur. Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle "demokrasi"ye geçerken de, oluşan yeni uluslararası sisteme (iki kutuplu sistem) dahil olarak, bu kez bir *ittifak stratejisine* sahip olmuştur. Aslında, Türkiye'nin her iki dönemdeki temel amacı, uluslararası sistem dışında kalmamak / uluslararası sistemle "bütünleşmek" olmuştur. Bu bağlamda, yalnızlık korkusu, Türkiye'nin AB üyesi olmak için harcadığı çabaların temel dürtülerinden biri olarak belirmektedir. Ancak bu korku, doğal ve bir derecede de bilinçli olduğu için, olumlu olarak değerlendirilmelidir.

On dokuzuncu yüzyılda, Avrupa merkezli olan çok kutuplu uluslararası sistemin (güç dengesi sistemi), yirminci yüzyılda da bu özelliğini koruduğu söylenebilir. Gerek iki dünya savaşı ve aralarındaki dönem, gerekse de iki kutuplu sistem boyunca, uluslararası sistemin -ağırlık- merkezi Avrupa olmuştur. Bu anlamda Avrupa, hem savaşların patlak verdiği, hem de uluslararası güvenliğin kurulduğu bir coğrafya özelliği göstermiştir. Buna ek olarak, uluslararası blok liderlerinin (ABD ve SSCB) karşı karşıya geldiği ve güç mücadelesine giriştikleri bir alan niteliği de taşımıştır. Niteliğindeki tüm değişikliklere karşın, bugün de uluslararası sistemin Merkez Bölgesi'nin (*heartland*) halen Avrupa'da olduğunu söylemek mümkündür. Uluslararası sistemin niteliğinin, Soğuk Savaş sonrasındaki belirsizliğine karşın, çok kutuplu bir yapıya dönüşüm sürecinde olduğu, genel olarak paylaşılan bir görüştür. Böyle bir yapılanmada, uluslararası güçlerin çoğunun Avrupa'da yer alması / Avrupalı olması ve bizatihi AB'nin / Avrupa'nın tek başına bir "güç" durumuna gelmesi de, uluslararası sistemin bir özelliğidir.

2.2. Bir Modernleşme Projesi Olarak Avrupalılaşmak

Fransız yazar Antoine de Saint-Exupéry, ünlü *Küçük Prens*'inde, Avrupa'nın, Türkler'e bakış açısını yansıtır:

Küçük Prens'in geldiği gezegenin "Astreoid B-612" olduğu konusunda yabana atılmayacak kanıtlarım var. Bu gezegeni bir zamanlar teleskopla bir kez gören biri olmuş: 1909'da bir Türk gökbilimcisi.

Bu konuda hazırladığı raporu Uluslararası Gökbilimciler Kurultayına sunmuş. Ama başında fes, ayağında şalvar var diye sözüne kulak asan olmamış. Büyüklükler böyledir işte.

Bereket versin, Astreoid B-612'nin onurunu kurtarmak için bir dediği dedik Türk önderi tutmuş bir yasa koymuş: Herkes bundan böyle Avrupalılar gibi giyinecek, uymayanlar ölüm cezasına çarptırılacak. 1920 yılında aynı gökbilimci bu kez çok şık giysiler içinde Kurultaya gelmiş. Tabii bütün üyeler görüşüne katılmışlar (De Saint-Exupéry, 1995: 20-21).

De Saint-Exupéry'nin yazdıklarında, tarihsel anlamda bazı yanlışlıklar söz konusudur. Fakat, söz konusu Türk önderin -bir açıdan hepsi "modernleşmeci" olan- III. Selim, II. Mahmut, II. Abdülhamid ya da Mustafa Kemal Atatürk olması çok önemli değildir. Sorun, herhalde Avrupa'nın Türklere bakışında ve Türklerin Avrupa'yı algılamasında yatmaktadır. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, Avrupa'nın "biçim"e verdiği önem ve önceliğe karşı, aynı zamanda Türkler'in de ve belki de daha fazla, Batılılaşmayı daha çok "biçimsel" olarak algıladıkları bir gerçektir. Gümrük Birliği üyeliğiyle birlikte, *Araba Sevdasının*,¹ bir yüz yıl sonra yeniden tezahür etmesi ve ucuz otomobil beklentisine giren bir toplum yaratması, Türk cephesinde çok fazla bir şey değişmediğini göstermektedir.

Genel olarak, Türk siyasal seçkinleri ve karar alıcıları -ve denilebilir ki, Türk toplumunun çoğunluğu- açısından, modernleşmek Avrupalılaşmaktır ve Avrupalılaşmak modernleşmektir. Bu yaklaşım, aslında, Atatürk'ün "muasır medeniyet" olarak ifade ettiği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bir temel düstur olarak kabul ettiği çağdaş dünyayı yakalama amacına yönelik olan modernleşme projesiyle de örtüşmektedir.

Türkiye'nin modernleşme dinamikleri, anlayışı ve süreci ile Avrupa modernleşmesi örtüşmemekte, hatta benzeşmemektedir. Türkiye'de modernleşmenin lokomotifinin, -en azından tarihsel süreçte- Ordu olduğu bir gerçektir. Türkiye'de modernleşme sürecinin hareket noktası, Avrupa'da olduğu gibi birey / yurttaş / toplum olmamıştır. Askeri yenilgiler sonucu, askeri kapasitesinin yetersizleştiğini ve askeri gücünün zayıfladığını gören Osmanlı'nın, askeri teknolojisini yenilemeyi ve çağa uydurmayı gerekli görmesi, modernleşme sürecini başlatmıştır. Avrupa'nın üstünlüğü karşısında, Osmanlı'nın belki de tarihte görülmemiş bir travma geçirdiğini savunan Gündüz Aktan'a göre, Osmanlı, bu travmayı fazla zarar görmeden atlama için askerini ve diplomasisini modernleştirmiştir. Yaşayabilmek için düşmanın uyarlığını, kurumlarını ve değerlerini almak zorunda kalan Osmanlı, temsil ettiği uygarlığı, geriliğinin ve yenilgisinin temel nedeni sayarak, yavaş yavaş terk etmiştir (Aktan, 1999: 65). Bu "terk"te her şeyi mubah kılan belirleyici unsur, "devletin bekası" endişesi olmuştur. Devletin bekasını güvenceye almaya çalışan Osmanlı yönetimi,

¹ *Araba Sevdası*, Recaizade Ekrem'in 1896'da basılan romanının ismidir. 1870'lerin Osmanlısı'nı anlatan roman, 1839'daki Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra, toplumdaki bazı yeni sınıfların yüzeysel Batılılaşma davranışlarını eleştirmektedir. Şerif Mardin, romanın kahramanını esas alarak, Batılılaşma saplantısını ifade eden bu davranış kalıbını, *Bihruz Bey sendromu* olarak nitelendirmektedir. *Araba Sevdası* eseri ve özellikle kahramanı Bihruz Bey üzerine bir değerlendirme için bkz. Mardin (1986: 39-63).

“olabildiğince” modernleşmeye çalışmıştır. Türkiye’de modernleşme süreci, bu çalışma içerisinde yer alamayacak biçimde geniş bir tartışma konusudur. Modernleşme kuramı, Batılı olmayan toplumlar için “yukarıdan aşağıya” kurgulanmıştır. Türk modernleşmesi de, genel olarak bu şablona uymaktadır. Fakat Türk modernleşmesinin temel sorunu, herhalde, yetersiz zamandır. Modernleşmesini, sıkıştırılmış bir zaman diliminde gerçekleştirmeye çalışan Türkiye, Batı’yla bir “haksız rekabet” içindedir. Buna karşın, bugün en azından, biçimsel olarak Avrupa’yla bir eşitliği yakalamıştır. Kurumsallaşmalarını tamamlamamış olmalarına karşın, örneğin parlamento gibi Batılı kurumların varlığı, bu eşitliği ifade etmektedir. Türkiye’de modernleşme süreci, “didaktik” yöntem yanlısı merkez ile “deneme yanılma” özgürlüğünü savunan çevre arasındaki bir güç mücadelesi olarak gelişmiştir. Bu “çatışma” halen sürmektedir.

2.3. Bir Kimlik Olarak Avrupalılık

Dünya tarihinin en önemli sanatçılarından biri olan Fransız heykeltıraş François-Auguste Rodin’in en önemli eserlerinden biri de, 1882’de yaptığı Düşünen Adam heykeldir. Batı’da, Avrupa’da bazı ülkelerde, özellikle de üniversite gibi kurumlarda röprodüksiyonlarına rastlanılan bu heykelin bir röprodüksiyonu da Türkiye’de bulunmaktadır. Ancak Türkiye’deki yeri, oldukça ilginç ve anlamlıdır: İstanbul’da Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi’nin¹ bahçesi. Bu mekân tercihi, Türkiye’nin AB üyeliğinin gerçekleştirilmesinden çok şeyi açıklayan bir veridir aslında. Bu, Doğu-Batı farkıdır. Biraz abartılarak ifade etmek gerekirse, Türkiye’de, bugün hâlâ, düşünmeyi tehlikeli gören ve düşünenin sonunun “akıl hastanesi” olduğuna inanan bir görüşün egemenliği söz konusu ise, AB ile işlerin yolunda gitmemesini anlamak çok da zor olmamalıdır.

Sahip olunan kimlik üzerinde, tarihin belirleyici etkisi göz önüne alındığında, Türkiye’nin Avrupalılığının tartışılmaz olduğu savunulmaktadır. Roderic H. Davison’a (2000: 263-264) göre, Hıristiyan hükümdarların yönettiği devletlerden oluşan Avrupa devletler sisteminin bir parçası sayılmamasına karşın, Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar’dan Tuna’ya ve Viyana yakınlarına kadar hakimiyet kurduğundan, belli başlı Avrupa devletlerinden biriydi ve Osmanlı İmparatorluğu’nun, Avrupa güç dengesinde önemli bir yeri vardı:

Osmanlı dış politikasının toprak bütünlüğü konusunda güvence elde etme arzusuyla ilintili, ama farklı bir hedefi de, Avrupa devletler sistemine kabul edilmektir. Osmanlı İmparatorluğu, büyük bir devlet olduğu halde, 19. yüzyıl başlarında, Avrupa kıtasının liderliğini üstlendiklerini ileri süren Büyük Devletler arasına alınmamıştır. Babıali, ilk kez 1840 yılında, büyük önem taşıyan bir belgeye, Mehmed Ali Pa-

¹ Hastanenin tam ve resmi adı, T.C. Sağlık Bakanlığı Bakırköy Ord. Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi’dir. Hastane hakkında geniş bilgi için bkz. <http://bakirkoyruhsinir.gov.tr/hastane/>, Erişim Tarihi: 20.11.2008.

şa'yı Mısır ve Suriye'den çıkarmayı hedefleyen Londra Antlaşması'na (o sırada antlaşmaya karşı çıkan Fransa hariç) Avrupa'nın Büyük Devletleri'yle birlikte imza atmıştı. Ertesi yıl, Fransa da İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya'yla birlikte hareket etmeye başladı. Bu beş devlet Osmanlı İmparatorluğu'yla Boğazlar Sözleşmesi'ni imzaladı. Böylelikle, imparatorluğun Avrupa'nın Büyük Devletleri arasına girmesi yolunda ilk adım atılmış oldu (Davison, 2000: 264).

Halil İnalçık da, Osmanlı Devleti'nin bile, en azından coğrafi anlamda Avrupalı olduğunu savunmaktadır:

Osmanlı padişahları Macaristan'ı (1526-1699), Slovakya'yı (1596-1699) ve Güney Polonya'daki Kamenets-Padolski ele geçirmek yoluyla, topraklarını Avrupa'nın göbeğine dek genişlettiler. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'ne bağlı Kırım Hanlığı'nın toprakları Güney Ukrayna'yı, Kuzey Kafkasya'ya dek uzanan step bölgesini içine alıyordu. Öyleyse, yayıldığı topraklar açısından Osmanlı İmparatorluğu Rus İmparatorluğu'ndan çok daha Avrupalı bir devlet olarak görülebilir (İnalçık, 2000: 38).

Tarihsel anlamda Türkiye'nin Avrupalı olduğu görüşünü, yalnızca akademik çevreler değil, siyasetçiler / karar alıcılar da ağırlıklı olarak savunmaktadırlar. Örneğin, Türk siyasal yaşamının en önemli isimlerinden biri olan Bülent Ecevit, 3 Mayıs 2000'de, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından İstanbul'da düzenlenen Uluslararası Avrupa Birliği Şurası'nda konuşan Başbakan Ecevit, İstanbul'un fethinden sonra, yüzyıllarca vezirlerin ve sadrazamların büyük bir bölümünün Hıristiyan kökenli Avrupalı devşirmeler olduğunu belirterek, "yüzyıllar boyunca Avrupalılıkla Türklük ... iç içe geçip bütünleştikten sonra, Türk ulusunun Avrupalılığı tartışılmaz" demiştir. Bununla birlikte Ecevit, Avrupalılığın, Türk ulusunun tek kimliği değil, çoklu kimliğinin bir unsuru olduğuna inanmaktaydı: "Türk ulusu sadece Avrupalı değildir. Aynı zamanda Orta Asyalıdır, Ortadoğuludur, Kafkasyalıdır, Karadenizli, Doğu Akdenizlidir. Türk ulusunun bu karma kimliği, Avrupalılık açısından onun bir eksikliği değil, zenginliğidir" (Cumhuriyet, 4 Mayıs 2000).

Ancak bugün için, bu tanımlamaların geçerliliği tartışmalıdır. Türkiye'nin AB üyesi olamaması, bir boyutuyla "Avrupalı" olamamasına bağlanmaktadır. AB'nin kurucu antlaşması olan 1957 tarihli Roma Antlaşması'nın 237. maddesine göre, "her Avrupalı devlet, Topluluğun üyesi olmayı isteyebilir." Fakat, Roma Antlaşması, herhangi bir biçimde Avrupa'yı tanımlamamaktadır. Avrupa kimliğinin bir ülke ya da coğrafi temeli ve Avrupa'nın fiziksel ölçülerle kesin bir sınırı yoktur.¹ Tekeli ve İlkin'e göre ise, bu sınırları konjonktür belirlemektedir:

Bunun ne noktada kesileceği bir coğrafya teriminin tanımına bırakılmayacak kadar önemli bir siyasal karardır. Bu doğuya doğru uzanma AB projesinin kendi amaçlarının değişmesine göre müzakere edilmektedir. AB'nin siyasal yönelimindeki gelişmelere paralel olarak değişen jeopolitik kaygılara göre bu uzanma değişebil-

¹ Bu konuda bkz. Yurdusev (1997: 49-50).

mektedir. AB'nin sınırlarını yurttaşlarının dini inançlarına ya da kültürel özelliklerine göre belirlemek isteyen Avrupa içi siyasal akımların pratikte etkili olmadığı ortaya çıkmıştır. AB tanımı önce Hıristiyan dünyasındaki Ortodoks sınırını aşmış, daha sonra Türkiye'nin aday ülke olduğunun ilanı ile nüfusunun çok büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülkeyi içine almıştır. Küreselleşen ve çoğulculuğun yükselen değeri olduğu bir dünyada kendi sınırlarının tanımında kültürel ayrımcılık ölçütünü kullanmanın moral yükünü AB taşımak istememektedir (Tekeli ve İlkin, 2000: 566).

Tekeli ve İlkin'e göre, "AB'ye üye olacak ülkeler için konulmuş olan Avrupa ülkesi olma koşulu ilk bakışta çok belirli coğrafik bir sınır çizmektedir. Oysa Avrupa coğrafik olarak yeterli açıklıkta bir kavram değildir." (Tekeli ve İlkin, 2000: 566). Dahası, bu sınırlar esnek değildir. Nitekim, Soğuk Savaş sona erince, AB doğu sınırlarının esnekliğini keşfetmiştir. Dolayısıyla, coğrafi olarak bile belirsizliği söz konusu olan bir yapı için, ortak paydayı oluşturacak unsurlardan söz etmek, çok kolay olmasa gerektir. Fakat, bugün gelinen noktada, Avrupa'nın bunu, kriterlerle aştığını söylemek mümkündür. Ancak, Tekeli ve İlkin, bu kriterler konusunda farklı düşünüyorlar:

AB Antlaşmasında bir ülkenin üye olması için konulan koşullar arasında çok partili parlamenter demokrasiyi, piyasa ekonomisini, hukuk devleti ilkelerini, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin uygulanmasına duyarlılığı benimsemesi bulunmaktadır. Kuşkusuz bu ölçütler belli bir sınır oluşturmaktadır. Ama bu ölçütler özellikle ulus-devletlerle yarışan bir AB kimliği oluşturmada yetersiz kalmaktadır. Çünkü bu özellikler çoğu kez AB olmadan da oluşmuş, ya da oluşacak özelliklerdir. Bu nedenle AB'nin ulus-devletlerin ötesine geçen ayrı bir kimlik oluşturur hale gelmesine yetmemektedir (Tekeli ve İlkin, 2000: 565).

Bugün Avrupalılık coğrafya ile değil, değerlerle belirlenmektedir. Bu bile hareketli ve değişken AB'nin her zirvesi sonrasında ortaya konan ve özellikle Türkiye'nin kriter olarak değerlendirip koşul olarak algıladığı ifadeler, aslında AB üyesi olan ülkelerin toplumlarının paylaştığı değerlerdir.

Ulus-üstü yapısıyla, öncül örneği bulunmayan bir örgütlenme olarak AB, Avrupalılık duygusunun / bilincinin / kimliğinin en fazla netleşeceği zemindir. AB üyeliği sürecinde, Türkiye'nin önündeki en önemli engellerden birisi, kendi "tarih"i ile Avrupa'nın "tarih"inin örtüşmemesidir. Bu iki tarihteki deneyimler ve bunların dürtüleri farklıdır. Bu nedenle de, bu olguların belirlediği "felsefe" / "düşünce yapısı" / "zihniyet" / "dünyaya bakış açısı" aynı değildir. Bu, aslında farklı coğrafyaların farklı toplumları için doğal kabul edilmesi gereken bir durumdur. "Avrupalılık", Avrupalılar açısından kendilerinin doğuştan sahip oldukları bir kimlik iken, "öteki" olan Türkler'in sonradan kazanmaya çalıştığı bir kimliktir. Dolayısıyla, iki toplum arasındaki ruh uyumsuzluğunun temelinde, verili (tabii) ve kazanılmış (iradi) kimlikler arasındaki çatışmanın yatmakta olduğu söylenebilir.

Türk¹ ve Avrupa kimliklerinin neyi ifade ettikleri ve birbirlerine karşı duruşları, bu çalışmanın dışında bırakılmışlardır. Ancak, en azından şu söylenebilir ki, Türk, Avrupa'nın bakışında olumlu bir görünüme de sahip değildir. Çünkü, Nuri Yurdusev'in ifadesiyle, "*Türk kimliği, Avrupa'nın kendi kimliğini tanımlayabilmesi ve birlik ve bütünlüğüne zemin hazırlayabilmesi için tehdit olarak algıladığı ve olumsuz terimlerle resmettiği bir 'öteki'dir*" (Yurdusev, 1997: 68). Bununla birlikte, bu ilişkide karşılıklı katkılar da vardır. Türk kimliği Avrupa kimliğinin biçimlenmesine yalnızca olumsuz değil, ulus-devletlerin kurulmasında olduğu gibi, olumlu etki de de bulunmuştur. Aynı biçimde, bugünün ulus kimliği olarak Türk kimliğinin yerleşmesinde Avrupa'nın katkısı da söz konusudur (Yurdusev, 1997: 68).

Bu noktada Avrupa'nın, farklılığını yitirip, "aynı" olmaktan endişe ettiği söylenebilir. Avrupa'nın, kendisi için "öteki" olan Türkiye'yi AB üyeliğine kabul etmesi, yani kendinden sayması, kendi varlık nedenini ortadan kaldıracaktır denilebilir. Çünkü Türkler, Avrupa kimliğinin bir belirleyicisi olmuşlardır.² Bununla birlikte, kimliklerin farklılığının gerçekten ne kadar sorun yaratacağı, tartışmaya açıktır. Örneğin, Türkiye ile Avrupa arasındaki kimlik sorununun her zaman varolacağını savunan Nuri Yurdusev'e göre, daha az dışlayıcı ve daha esnek öğelere dayanan Avrupa kimliği, bir üst kimlik olduğu için, "*Türkiye'nin kimlik ve kültür değerleri ile Avrupalılarınkinin farklı olması, uzlaşmaz oldukları sonucunu getirmez. (...) bir Avrupa kimliğinin varlığı Avrupa içindeki farklılıkları ve diğer yerel kimlikleri yok etmediğine göre, Türkiye ile Avrupa'nın beraber olması farklarının yok olmasını gerektirmez.*" (Yurdusev, 1997: 69).

Türkler, tarihsel süreçte genel olarak, Avrupa'ya karşı kendi kimliklerini korurlarken, Avrupa kimliğinin farklılığını da kabul etmişlerdir. Avrupa'dayken Avrupalılaşmayan ya da buna ihtiyaç duymayan Türkler, Avrupa'yı kaybettiklerinde, Avrupalılaşmayı zorunlu görmüşlerdir. Avrupa'ya karşı üstün durumdayken farklılığı kabul eden Türkler, Avrupa üstün duruma gelince, onunla benzeşmeyi tercih etmişlerdir. Benzer biçimde, Osmanlı Devleti, ancak askeri güç ve üstünlüğünü kaybettiği zaman diplomasiye gereksinim duymuştur. Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu süreçte yaşadığı bir sorun da, Avrupalı mı yoksa AB üyesi mi olmak istediğini belirgin olarak ifade edememesidir. Paradoksal bir nitelik taşısa da, aslında Türkiye'nin AB üyesi olmasının, Avrupalılaşmasından daha kolay olduğu söylenebilir. Bir örgütlenme biçimi olarak başka örneği bulunmayan AB'nin özünü Avrupalılık oluşturmaktadır. Avrupa'nın endişesinin temelinde, özü taşımayan bir birimin böyle bir sisteme zarar vereceği ya da en azından yararlı olamayacağı düşüncesi yatmaktadır.

AB'nin tarihsel bir geçmişi olduğu, yalnızca 20. yüzyıla değil binlerce yıl öncesine uzanan kökleri olduğu bir gerçektir. Bu nedenle de, Avrupa Kimliği = Yunan + Roma + Hıristiyanlık + Ortaçağ + Sekülerleşme/Laikleşme + Rönesans + Re-

¹ Türk kimliği konusunda kapsamlı iki çalışma olarak bkz. Güvenç (1993) ve Timur (1986).

² Avrupa kimliğinin belirleyicisi olarak Türk kimliği hakkında bir değerlendirme için bkz. Yurdusev (1997: 59-70).

form + Aydınlanma + Sanayi Devrimi + Sömürgecilik/Emperyalizm vd. biçiminde bir denklem kurmak mümkündür. Bu denklemin içinde olmak üzere, AB'yi kuran altı ülkeden üç büyük ülke İtalya, Almanya ve Fransa, büyük oranda Avrupalı kimliğini de yaratmışlardır. İtalya Rönesans'ın, Almanya Reform'un, Fransa ise Aydınlanma'nın doğduğu coğrafyadır.¹ Türkiye ise, bu tarihsel süreci yaşamadığı için, Avrupa kimliğine karşılık gelen bir konumda bulunmamaktadır.²

3. Türkiye'nin AB Politikasının Nitelikleri

3.1. Dış Politikada Süreklilik: Devlet Politikası Olarak Avrupalılaşmak

Türk dış politikasının temel özelliklerinden biri olan süreklilik,³ Türkiye'nin Avrupalılaşma süreci bağlamında çok önemli bir örneğe sahiptir. Türkiye'nin AB politikasının, hükümetlerle değişmeyen bir "devlet politikası" olduğu söylenebilir. Öyle ki, "iktidar"ın uygulamaları, "devlet" uygulamalarıyla uyumluluk gösterirken, siyasal seçkinlerin sahip olduğu söylemle çelişebilmektedir. Nitekim, Türkiye'de AB üyeliği üzerine yapılan tartışmalar, üyeliği zorunlu gören görüşlerin bunu bir Avrupalılaşma süreci olarak kabul etmesi üzerinde yoğunlaşmaktadır. AB üyesi olabilmek için Avrupalı olmak gerektiğini savunanlara karşı, AB üyesi olunca Avrupalı olunacağını savunan bir kesim de vardır. Son tahlilde, AB üyesi olmak, Türkiye'de hemen tüm çevrelerde, Avrupalılaşmanın bir parçası olarak görülmektedir.

Avrupalılaşmak, Türk tarihi açısından, geçmişini olan bir eğilim, yönelim ve çabadır. Siyasal rejimleri birbirinden bütünüyle farklı olan Osmanlı ile Türkiye, Avrupalılaşma yönünde aşırı denilebilecek bir isteğe sahip olmuşlardır. Bir imparatorluk ve bir cumhuriyet, aynı amaca yönelik olarak, hemen hemen aynı düzeyde bir iştihak sahibi olmuşlardır. Osmanlı'da Tanzimat'la başlayan modernleşme süreci, Cumhuriyet'le -görece- sonuçlandırılmıştır. Bu süreçte, Türkiye'nin Avrupalılaşma / AB politikasının yüksek derecede bir süreklilik gösterdiği görülmektedir.

Türkiye'nin AET'ye ortak üyelik başvurusu, 1959'da, "liberal" ve "Amerikan yanlısı" DP Hükümeti tarafından yapılmıştır. Başvuruyla başlayan müzakere süreci, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesiyle kesintiye uğramıştır.

AET ile Türkiye arasında ortaklık kuran Ankara Antlaşması, 12 Eylül 1963'de imzalanırken Türkiye'deki koalisyon hükümetinin ağırlığını, "devletçi" ve DP'ye göre daha "Avrupalı" olan (ya da en azından -DP kadar- ABD yanlısı olmayan) CHP (Cumhuriyet Halk Partisi) oluşturmaktadır. Türkiye adına imza koyan kişi Başbakan ve CHP Genel Başkanı, Lozan Antlaşması'nı imzalayan İsmet İnönü'dür.

1987'de, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusunu yapan ANAP (Anavatan Partisi) Hükümetinin Başbakanı Turgut Özal ise, 1960'lı yılların sonunda Devlet

¹ AB bütünleşme sürecine katkı sağlayan tarihsel birikimler için bkz. Dedeoğlu, 2003: 17-39).

² Bu konuda bir tartışma için bkz. (Dağlı, 2005).

³ Türk dış politikasında süreklilik konusunda bir değerlendirme için bkz. Sander (1982).

Planlama Teşkilatı Müsteşarı olarak, AET'ye en fazla karşı çıkan isimlerden olmuştur. Bununla birlikte, 1980'li yıllardaki Turgut Özal, tüm "Amerikancı"lığına karşın, AB üyeliği için son derece ısrarlı bir tutum izlemiştir.

AB'ye katılım sürecinde taraftarlığı en tartışmasız isimlerden biri de, Tansu Çiller'dir. Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki en önemli gelişmelerden biri olan Gümruk Birliği üyeliği, belki Özal'dan bile daha fazla "Amerikancı" olan Çiller'in başbakanlığı döneminde gerçekleşmiştir.

RP de (Refah Partisi), tüm muhalif söylemine karşın, iktidarında, AB konusundaki mevcut devlet politikasını sürdürmüştür. Diğer nedenlerin yanı sıra, ifade etmek gerekir ki, RP'nin dinamikleri, hiçbir zaman Türk dış politikasını köklü bir değişikliğe götürecek kadar güçlü olmamıştır.

1999 erken genel seçimlerinden ikinci parti olarak çıkan ve koalisyon hükümetinin büyük ortağı olan MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) ise, 1980 öncesinde, denilebilir ki, bir MSP (Milli Selamet Partisi) kadar AET'ye karşı olmuştur. Bugün için ise, AB'ye taraf olması bir yana, MHP'nin, en azından, AB üyesi -Fransa, Avusturya gibi- bazı ülkelerdeki şovenist / ırkçı yaklaşımların dinamiklerini taşıdığı bile söylenebilir.

Tam üyelik sürecinde önemli bir aşama olarak kabul edilen Helsinki Zirvesi kararları, bir koalisyon hükümeti söz konusu olmasına karşın, neredeyse yalnızca Başbakan Bülent Ecevit'in zaferi olarak görülmüştür. 1963'de bir "sol" parti tarafından başlatılan üyelik süreci, yine bir "sol" parti tarafından, -belki sonuçlandırılmamıştır fakat,- önemli bir noktaya getirilmiştir (Aslında, ortaya çıkan "başarı" tartışmaya muhtaçtır. Her şeyden önce, işleyen bir süreç söz konusudur. Helsinki Zirvesi'nden çıkacak karar önceden tahmin edilmiş ve bunun beklentisine girilmiş, bu gerçekleştiğinde de başarı olarak kabul edilmiştir). Bu süreçte, Ecevit'in, günah çıkarmak istercesine bir performans gösterdiği ifade edilebilmektedir.

2002 seçimleri sonrasında iktidara gelen AKP'nin AB performansı ise oldukça şaşırtıcı olmuştur. AKP'nin kök partileri olan MNP-MSP-RP-FP, Türk dış politikasının ana eksenini oluşturan Batı'ya, dolayısıyla, Türk dış politikasının geleneksel çizgisine en fazla karşı olan kesimi oluşturmuşlardır. Bu kesim, özellikle AB'ye, uzun yıllar boyunca açık bir biçimde muhalif olmuştur. Ancak, aynı gelenekten gelen AKP açısından farklı bir durum söz konusudur. AKP hükümetinin AB politikasında gösterdiği iştihak ve performans övgü ve eleştiriler bir yana, büyük kesimde şaşkınlık da yaratmıştır. Kendi tanımlamasıyla "muhafazakar demokrat" AKP, kurulduğu andan itibaren, Türkiye'nin AB üyeliği yönünde bir yaklaşıma sahip olmuştur. Dahası, Türk siyasetinde hiçbir siyasal parti AKP kadar AB yanlısı olmamıştır ya da en azından öyle görünmemiştir. AKP hükümetleri, bugün gelinen nokta bir yana, Cumhuriyet tarihinin en "AB"ci hükümetleri olarak tarihe geçecek bir per-

formans göstermiştir. Ancak, özellikle 2004’de Kıbrıs’ta yapılan Anan Planı’nın referandumu, Türkiye’de bir kırılma yaratmıştır.¹

3.2. Realizm

İki kutuplu sistem, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte son bulmuştur. Uluslararası sistemin temel aktörleri olan devletlerin, dış politikalarını bu değişikliğe uyumlu hale getirmeleri bir zorunluluktur. Dolayısıyla, yeni parametrelere sahip olan aktörlerin, yeni davranış kalıplarına da sahip olmaları beklenmelidir. Bu bağlamda, Türkiye’nin uluslararası sistem dışında kalmama ve sisteme entegre olma çabası, Soğuk Savaş sonrası dönemde de söz konusudur. Denilebilir ki, Türkiye’nin bu dönemde dış politikasındaki en önemli amacı, AB üyesi olmak olmuştur. Bu yaklaşımın, AB üyeliğine aday diğer ülkeler için de aynı düzey ve önemde geçerli olduğu söylenebilir. AB’yi ikame edici bir başka yapılanma / örgütlenme olmadığı dikkate alınırsa, bu stratejinin oldukça realist olduğu kabul edilebilir. Diğer yandan, Türkiye’nin ulusal güç kapasitesi, hiçbir zaman uluslararası sistemde yalnız kalmasını sağlayacak büyüklükte olmamıştır, bugün de değildir. Türkiye’nin, İkinci Dünya Savaşı sonrası izlediği dış politikasını biçimlendiren ittifak stratejisi, bugün için de geçerliliğini korumaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’nin AB politikasını, realist politika çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

AB konusundaki realizm, Türk dış politikasında geçerli olduğu gibi, Türk siyasal seçkinlerinin tutumlarında da söz konusudur. Türk siyasal partilerinin sahip oldukları temel ortak özelliklerinden biri, genel olarak, “sistem”le / “devlet”le ters düşmemeleridir. Böyle bir ters düşme, iktidar olma olasılığını neredeyse ortadan kaldırmaktadır. Ekonomide olduğu iddia edildiği gibi, siyasette de bir gizli elin varlığını hissettiren bu uyumluluğun, aslında ağırlıklı olarak, realizmden kaynaklandığı söylenebilir. Bu durum, AB için fazlasıyla söz konusudur denilebilir. Bu anlamdaki en somut örneklerden biri, Türk siyasal yaşamının, AB konusunda görüşleri en katı olan siyasal partisi konumundaki RP’nin bile, iktidarda (1996-1997), muhalefette olduğundan çok farklı bir tutum izlemesidir.

3.3. Pragmatizm

Türk dış politikasının en temel ve en belirgin niteliklerinden biri olarak pragmatizm, realizmle iç içe girmiş bir nitelik göstererek, AB politikasında daha somut olarak belirlemektedir. Toplumsal düzeyde -günlük yaşama katkı sağlama anlamında- yaşam standartlarını yükseltici bir araç olarak görülmesinden, uluslararası sistem dışında kalmama çabasına kadar, her aşamada bir pragmatizmden söz etmek mümkündür.

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte, Avrupa’da bütünleşme süreci hız kazanmıştır. Bu süreçte Türkiye’nin, bir yandan Avrupa bütünleşmesi içersinde yer almaya çalışırken, bir yandan da başka bölgelere yönelmesi, oldukça dikkat çekici-

¹ Bu konuda eleştirel bir yaklaşım olarak bkz. Şimşir (2003).

dir. Türkiye gibi bir ülke için, AB üyeliğini dış politikanın tek amacı ve hedefi olarak kabul etmek, yumurtaları aynı sepete koymaktan fazla bir anlam taşımayacaktır. Dolayısıyla, bu çok yönlü dış politika arayışı, Türk dış politikasının geleneksel bir niteliği ve realist dış politikanın bir gereği olduğu kadar, pragmatisttir de. Soğuk Savaş sonrası ortamda, Türkiye'nin bölgeler (Balkanlar, Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya, Ortadoğu vb.) düzeyindeki arayışlarını, böylesi bir pragmatizm yaklaşımıyla değerlendirmek daha doğru olacaktır.

3.4. AB'yi İttifak Olarak Algılamak ve Klasik Diplomasi

Kuramsal olarak dış politikanın gerçekten ne kadar demokratik olabileceği tartışmalı olsa da, Türk dış politikasının yeterince demokratik ve denetime açık olmadığı söylenebilir. Bu durum, AB konusunda çok daha fazla hissedilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ittifak stratejisini kabul eden Türkiye, belki diğer dış politika stratejilerine göre daha demokratik olunması gereken AB politikasını da, özel bir özen göstermeden, askeri ağırlıklı bir strateji içinde biçimlendirmiştir. Tezel de aynı yönde bir görüşe sahip olarak, *“Türkiye'nin dış politika geleneği, demokratikleşme ve siyasetin denetimi altına girme sürecinden henüz geçmediği için, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girme politikası, siyasi değil askeri bir strateji ile sürdürülmektedir. Burada işaret ettiğim askerilik askerlerimizinki değil sadece, diplomatlarımızın da sergilediği bir askerilik.”* demektedir (Tezel, 2000).

Batılı / Avrupalı olmanın askeri ayağı NATO üyesi olmak biçiminde kabul edilirken, siyasal-ekonomik ayağı da AB üyeliği olarak algılanmıştır. Türkiye'nin, AB üyeliğini bir müttefiklik pozisyonu olarak algılamaması ve AB'nin bir ittifak değil bir “birlik”, bir örgüt değil bir “entegrasyon” olduğu gerçeğinin daha fazla farkına varması, herhalde daha doğru olacaktır. Türkiye, AB'yle ilişkilerini, genel olarak “klasik” ya da “geleneksel” dış politika çerçevesinde değerlendirmektedir. Sahip olunan stratejiler, taktikler ve müzakere teknikleri genel niteliktedirler. Bunların “spesifik” olmamaları ise, belki de, AB'yle ilişkilerdeki sorunların nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Oysa ki, Türkiye'nin AB'yle ilişkisi, bir “dış ilişki” biçimi olmaktan öte ve farklı anlamlar taşımaktadır.

Bu bağlamda, dış politikanın alışlagelmiş davranış kalıplarıyla sürdürülmesi mümkün olamayacağı gibi, genel ya da klasik belirleyicilerden farklı olarak, başka / yeni unsurların yer almasını sağlayıcı mekanizmaların geliştirilmesine yönelik düzenlemelerin yapılması kaçınılmazdır. Bu unsurlar, en azından “sivil toplum” ve onun bir ürünü olan baskı / çıkar grupları olarak değerlendirilebilir. Türkiye'nin yalnızca siyasal seçkinlerin yer aldığı / egemen olduğu bir karar alma mekanizmasının belirlediği politikalarla AB'yle ilişkilerini sürdürmesi, herhalde daha fazla mümkün olmayacaktır. Sürdürülse bile, bu politikanın çok sağlıklı olacağını söyle-

mek mümkün değildir. Eğer böyle bir süreçte “başarı” bekleniyorsa, bu sürece toplumsal katılımın düzeyini arttıran bir yaklaşım izlenmesi, bir zorunluluktur.

3.5. Türkiye’nin Müzakere Zemini: “Sıfır Toplamlı” Çatışmacı Model

Türkiye dış ilişkilerinde genellikle kazanmaya alışmış ya da koşullanmış bir tutum izlemektedir. Bu nedenle, Türkiye’nin, AB politikasında “sıfır toplamlı” çatışmacı model yaklaşımıyla hareket ettiği söylenebilir. Bu zeminde, bir tarafın, diğer taraf ya da tarafların aynı orandaki bir kaybı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, görüşmelerde yapılan pazarlıklarda her taraf kendi çıkarını maksimize edebilmek için karşı taraf ya taraflardan mümkün olduğunca fazla bir şeyler koparmak zorundadır. Böyle bir ortamda yapılan görüşmelerde taraflar, genellikle, bütün olgu, olay veya fikirleri kendi argümanlarını destekleyecek ve / veya karşı tezleri çürütecek bir biçimde sergilemeye, karşı taraf veya tarafların açık ya da hataları üzerine ısrarla gitmeye yatkındırlar (Sönmezoğlu, 1995: 310). Bu model, Türkiye’nin yalnızca müzakerelerde tercih ettiği bir teknik değil, bütün üyelik sürecinde bir bakış açısı olarak belirmektedir. Bu yaklaşımın, bugüne kadar Türkiye’ye sağladığı “kazanç” son derece sınırlı olmuştur. Umulanların elde edilememesi, müzakerelerin tıkanması gibi olumsuzluklar, bir ölçüde bu yaklaşıma bağlanabilir. Tezel de, benzer bir değerlendirme yapmaktadır:

Bu sorunun bir yanıtı, tekno bürokrat dış politika ve güvenlik kurumlarındaki kardeşlerimizin mesleki alışkanlıklarıyla ilişkili. Bu arkadaşlarımız bütün kariyerleri boyunca bir satranç tahtasının iki ucunda oynanan oyuna benzer strateji ve taktik oyun yeteneği geliştirmek için yaşamış insanlar. Paradigmaları aşağı yukarı etkili güç kullanımı optiği ve sanatına dayanıyor. Bu sanat, Aristocu anlamı ile politika sanatından bütünüyle uzak. Politika sanatı, bir şey vererek bir şey almaya çalışan ticaret sanatına daha yakın” (Tezel, 2000).

Oysa ki, “sıfır toplamlı olmayan” uzlaşmacı model üzerine geliştirilecek bir yaklaşım, belki de, Türkiye’nin bu süreçteki sorunlarının çözümüne katkıda bulunabileceği gibi, bir müzakereci olarak daha güçlü olmasını da sağlayabilecektir. Bu zeminde ise, taraflardan birisinin kazancı, diğer taraf ya da tarafların aynı orandaki bir kaybı anlamına gelmemektedir. Ya da taraflardan birisinin kaybı, diğer taraf ya da tarafların kazancı anlamına da gelmemektedir. Hatta taraflar, oranları eşit veya farklı olmak üzere, aynı anda kazançlı olabilmekte ya da zararlı çıkabilmektedirler. Bu türden bir zeminde taraflar, aralarındaki mevcut ortak çıkarları öne çıkarma, karşı tarafın “hayati çıkarları”na saygı gibi, uzlaşmaya yönelik tutumlar içerisine girebilmektedirler. Bu gibi bir durumda, görüşmelerin başarısı, tarafların aynı anda bölüştükleri kazanç veya kayıpların oransal dağılımı ile de yakından ilgilidir (Sönmezoğlu, 1995: 311). Bu yaklaşımın, karşılıklı bir esnekliği gerektirmesine karşın, Türkiye’de genelde anlaşıldığı biçimiyle “ödün vermek”den ayrı düşünülmesi de bir koşul olsa gerektir.

3.6. AB'yi "Statik" Bir Yapı Olarak Algılama

Türkiye'nin AB politikasındaki göze çarpan unsurlardan biri de, AB'yi "statik" bir yapı olarak gören anlayıştır. Fakat aslında, Türkiye'nin, tamamlanmış ve mükemmel bir olgu ile karşı karşıya olmadığı bir gerçektir. AB bir bitmemiş senfoni görüntüsü vermektedir. Bununla birlikte, AB'nin dinamik bir süreç ve yapı olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Bu kabul, Türkiye'nin AB'yle ilişkilerine belli bir esneklik getirebilecektir. Bu esneklik içerisinde, AB ile olan ilişkilerini sürekli bir müzakere süreci olarak algılamak da, Türkiye açısından kolaylaştırıcı bir etken olabilecektir.

AB'nin "oluşum halinde olan bir proje" olduğunu kabul etmek ve Türkiye'nin "oluşmakta olan bir topluluk"la ilişki içinde olduğunu düşünmek, AB-Türkiye ilişkilerinin kavranılışını önemli ölçüde zenginleştirecektir (Tekeli ve İlkin, 2000: 555). Fakat, AB'nin bir proje olduğunu kabul etmenin tek başına yeterli olmadığı söylenebilir. AB bir projedir denildiğinde, üstü kapalı olarak bu projenin varacağı noktanın belli olduğu varsayıldığı düşünülebilir. Örneğin, sınırları önceden bilinen bir Avrupa'da bu oluşumun sonucunda Avrupa Birleşik Devletlerine ulaşacağı beklenebilir. Yani bu durumda bir ereksel oluşum söz konusu olacaktır. Bu projenin böyle ereksel yönünün varlığının kabul edilmesi AB-Türkiye ilişkilerinin yorumu açısından çok önemli sonuçlar doğurur. Bu ilişkilere büyük ölçüde önceden kestirilebilir, araçsal bir ilişki niteliği kazandırır. Oysa, AB'ye varış noktası önceden belirlenmemiş oluşum halinde bir proje olarak yaklaşıldığında AB Türkiye ilişkileri ve yapılan müzakereler tamamıyla anlam değiştirir. Eğer AB projesi erekli olarak kabul edilirse, Türkiye'nin AB'ye katılması bu projenin eksik olan bir mozaik taşının eklenmesiyle tamamlanması olarak yorumlanacaktır. Oysa AB erekli olmayan oluşum halinde bir proje olarak görülürse, Türkiye'nin katılması AB projesinin yeniden tanımlanması ya da niteliğinde bir değişiklik olarak yorumlamak durumunda kalınır. Türkiye'nin Helsinki Zirvesi'nde aday ülke olarak ilan edilmesi bile, AB'nin bu sonuçlanmamış durumuyla açıklanabilmektedir (Tekeli ve İlkin, 2000: 573-574).

Aynı durum AB açısından da geçerlidir. Bu anlamda, Türkiye'nin 1963'te Ankara Antlaşması'nı yaparken ilişki kurduğu Ortak Pazar ile Maastricht Antlaşması'ndan sonra ilişki kurduğu AB çok farklı nitelikte olgulardır (Tekeli ve İlkin, 2000: 555). Dolayısıyla, bu farklılıklar, Türkiye'ye karşı ileri sürülen koşulları da farklı kılmaktadır. 1963 Ankara Antlaşması'nı imzalayan Türkiye ile 2000'li yılların Türkiye'si, oldukça farklıdır. AB'yle kırk yıllık hukuku olan Türkiye, 1963'de "ortak" olarak tanınmışken, 1999'da Helsinki Zirvesi'nde "aday" ilan edilmiştir. 1963 Türkiye'si, -1961 Anayasası dikkate alınacak olursa- en azından hukuksal ve siyasal açıdan, 1982 Anayasasının yürürlükte olduğu bugünün Türkiye'si'nden çok farklı bir noktadadır. Bu nokta, genellikle bugünkünden "daha ileri" olarak değerlendirilmektedir. Denilebilir ki, temel hak ve özgürlüklerin varlığı ve demokrasinin en önemli ölçütü olan "katılım"ı sağlayıcı düzenlemeler açısından 1961 Anayasasına sahip bir Türkiye'nin, 1963'de ortaklığa kabul edilmesi çok daha kolay olmuştur. 2000'li yıl-

larda ise, üyeliğinin gerçekleşmesi tartışmalı, hatta çok zor olan bir Türkiye söz konusudur.

Geçmişte sanayi toplumunun değerlerinin belirlediği kriterler, bugün yerini, bilgi toplumunun değerlerinin belirlediği kriterlere bırakmıştır. Bilgi toplumunun da aşılacağı ve belki de aşılmakta olduğu düşünülecek olursa, gelecekte, AB'nin kriterlerinin değişmesi / yenilenmesi kaçınılmaz olacaktır. Fakat Türkiye'nin algılaması ve yaklaşımı, belli (varolan) kriterleri yerine getirince, sorumluluğunun ve sorunlarının sona ereceği yönündedir. Oysa ki, AB'nin değişkenliğinin sürekli olduğunu esas alan bir yaklaşımın sahiplenilmesi, Türkiye açısından önemli bir gelişme sağlayacaktır.

3.7. “Alternatifsiz” Dış Politika

Türkiye'nin uluslararası ortamdaki alması, çok geniş bir yelpazede yer almaktadır. Bu yelpazede, Avrupa dışında, Balkanlar, Karadeniz, Avrasya, Kafkasya, Asya, Ortadoğu ve Akdeniz gibi dahil olunan “coğrafyalar” ile Orta Asya Türk cumhuriyetleri ve İslam ülkeleri gibi “ortak kimlikler” yer almaktadır. Fakat, içeriği ve derecesi ne olursa olsun, söz konusu unsurları esas alan herhangi bir birliktelik oluşturmak, AB'ye tam üye olmaktan daha az olası görünmektedir. Nitekim, coğrafya bağlamında KEİB (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi) ve ortak kimlik bağlamında İKÖ (İslam Konferansı Örgütü) dışında herhangi bir ciddi örgütlenmeden söz etmek mümkün değildir. Ayrıca KEİB çok başarılı olmadığı gibi, İKÖ'nün de, Türkiye'nin beklentilerine yanıt veren bir örgütlenme olduğunu söylemek zordur.

Türkiye'nin partneri ya da müttefiki olabilecek ülkelerin, siyasal, sosyal ve ekonomik yapıları ve kapasiteleri yanında, Türkiye kadar çok boyutlu kimliğe sahip olmamaları, istek derecelerini ve hareket alanlarını sınırlamaktadır. Örneğin, Bulgaristan yalnızca bir Balkan ve Karadeniz ülkesidir; Azerbaycan yalnızca bir Kafkasya ülkesidir; Irak yalnızca bir Ortadoğu ülkesidir. Bu nedenle, bu ülkelerin, Türkiye'de sıkça telaffuz edildiği biçimde, rest çekme, köprüleri atma ya da gemileri yakma şansları yoktur. Dolayısıyla, Türkiye kadar “bağımsız” olmadıkları söylenebilir. Bu durum, Türkiye'yi de AB dışında herhangi bir oluşum için beklenti içine girmekten uzaklaştırmakta ve “AB'nin alternatifi olmadığı” savını, en azından bu noktada geçerli kılmaktadır.

Diğer yandan, Türkiye'nin söz konusu biçimlerde tavır alması da, çok sağlam zeminlerde gerçekleşmemektedir. AB konusunda sık sık rest çeken Türkiye'nin bu restin görülmesi durumunda uygulayacağı politika belirgin değildir. Bu bağlamda, toplumsal kabul edilirliliği yüksek olmayan bir politikanın uygulanabilmesi kolay değildir. Örneğin, Türkiye, 1974'de Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunarak, uluslararası ortamı neredeyse bütünüyle karşısına almıştı. Ancak, bu askeri hareket, Türkiye açısından, “bedeli ne olursa olsun ödenilmek zorunda olunan” bir nitelik taşımaktaydı. Ya da en azından toplumsal açıdan böyle bir algılama / kabul söz konusu olmuştur. Nitekim Türkiye bu bedeli, uluslararası ortamda yalnız bırakılmakla ve üç yıl süren ABD ambargosu ile ödemiştir. Fakat, bugünkü uluslararası ortamda, benzer biçim-

deki bir yalnız kalmanın bedeli ise, çok daha yüksek olacaktır. Bundan öte, bugün için, böylesi bir bedeli ödemeyi kolaylıkla kabul edebilecek bir toplumsal yapıdan söz etmek zordur. Ancak, Türkiye gibi bir ülke için, “alternatifsizliği” yüceltmesi ya da rota tutması herhalde, son derece tehlikeli bir yaklaşımdır. Alternatifin bulunmayışı bir gerçek olarak kabul edilmekle birlikte, dış politikadaki performansın bir bölümü de bu alternatifsizliği aşmak için harcanmalıdır.

3.8. Türkiye: “Sine qua non” mu?

Türk düşünce tarihinin en ilginç isimlerinden olan Peyami Safa, henüz İkinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü bir tarihte kaleme almış olduğu, Avrupa Birliği başlıklı makalesinde şöyle demektedir:

Avrupa Birliği idealinin kökleri geçen asra kadar uzanır. 1914-18 Dünya Harbinden sonra, bu ümit, Briand'ın Cenevredeki söylevleri ile yeniden parladı. Fakat Lemman gölünde suya düştü ve söndü. Sönmekle de kalmadı; Avrupa Birliği politikasından bugünkü harbi doğuran Avrupa ikiliği doğdu ve nihayet bütün dünyayı iki muharip cepheye ayırdı.

Bu maskara birlik fikri evvela Türkiye'yi dünya haritasından silmekle işe başlayacaktı. Versaycılar ve cenevreciler Avrupa Birliğinin siyasi olmadan evvel iktisadi ve iktisadi olduğu kadar da ruhi bir sisteme dayanabileceğini görmek istemediler, çünkü bunun için Avrupa Birliğinin gerektirdiği iş bölümünde her milletin rolü, karı ve mes'uliyeti olmak şarttı.

Avrupanın bünyesini yapan her uzvun, her milletin, milli şuurların ve milli iradelerin coğrafi bir vahdette sona erimesini isteyen bir Avrupa birliği, bir orkestra hazırlamak için ona iştirak edecek musiki aletlerini kırmak isteyen bir delinin hayali nisbetinde mümkün olabilir. Avrupa birliği, bilakis, her musiki aletinden kabiliyetinin en fazlasına göre ayarlanmış bir ses isteyen mükemmel bir orkestra yapısını andıracağı için, her millete azami gelişme imkanları vermek zorundadır. Milliyet pılanına göre düzenlenmemiş bir Avrupa orkestrasından hiçbir tekamül konseri beklemeyiniz. Fakat bu plan, Versayın bir alay kukla ve tampon millet icad eden gülünç milliyetler apukuryası olmayacak, Türkler gibi bütün tarihinde bir tek esaret dakikası yaşamamış hür milletleri dünya haritasından silmeğe ve bütün varlıklarını büyük devletlerin kölesi olmağa borçlu kavimleri sipsivri yükseltmeğe kalkmıyacaktır. Liyakatlı milletler arasındaki ahenge dayanan bir Avrupanın hiçbir buhrandan pervası olamaz (Safa, 1943: 103-104).

Bir Avrupa birliğinin Türkiye'yi hedef alacağı, fakat bununla birlikte, Türkiye'nin içinde yer almadığı herhangi bir Avrupa örgütlenmesinin “mümkün”, “gerçekçi”, “sağlıklı” ve “uzun ömürlü” olamayacağı düşüncesi, AB konusundaki Türk perspektifinin, hatta argümanının temel niteliklerinden, daha doğrusu dayanak noktalarından birini oluşturmaktadır. Türk siyasal seçkinleri genel olarak aynı söylem sahiptirler: “AB Türkiye için zararlıdır; Türkiye'yi dışlayan bir AB çok daha zarar-

lıdır; o zaman Türkiye mutlaka AB içinde yer almalıdır.” Bu yaklaşım, serumun zehirlerden imal edilmesi mantığını taşımaktadır. Yarım yüzyıldan fazla bir süre önce Safa'nın sahip olduğu paranoya yüklü yaklaşım, Türk siyasal seçkinleri tarafından bugün de taşınmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin AB için olmazsa olmaz bir aktör kabul edilmesi, halen Türkiye'nin elinde olan bir durumdur. Doğru kullanılabilmesi koşuluyla, Türkiye'nin sahip olduğu nitelikler ve avantajlar, Türkiye'nin vazgeçilmezliğini ya da en azından göz ardı edilemezliğini daha etkili ve daha sonuç alıcı kılacaktır.

4. Sonuç

Yunan mitolojisinde *Europa*, bugünkü Lübnan ya da eski Fenike bölgesinde, Sur (Tyre) şehrinin kralı olan Agenor'un kızıdır. Homeros'a göre ise Phoenix'in kızıdır. Dünya güzeli bu ilahe, Zeus'u meftun eder. Bembeyaz yakışıklı bir boğa kılığına bürünen Zeus ise *Europa*'yı ayartıp Girit'e kaçıtır. Zeus'tan bir sürü oğul sahibi olan bu ilahe, sonunda Girit kralı ile evlenerek orada yerleşir. Suyun (Ege'nin) doğu yakasında kalan memleketine bir daha dönmez (Yurdusev, 1997: 31). Avrupa için Türkiye suyun öteki yakasıdır ve kaçıp terkettiği, bir daha geri dönmediği bir coğrafyadır. Ne zaman döneceğine ilişkin bir işaret de yoktur.

Türkiye'de son yıllarda AB üyeliği için artan isteğin, aslında çok da “samimi” olduğunu söylemek zordur. Kısa dönemde bir çıkış yolu olarak görülen AB üyeliği, son yıllarda, özellikle eski muhalifler (“İslamcılar”, “solcular”, “bölücüler”, vd.) kesiminde yükselen bir talep yaratmıştır. Merkezin kırk yıldır savunduğu, yücelttiği ve uğrunda politika izlediği bu “statü”, çevre tarafından da talep edilmeye başlanmıştır. Bu ise, eski muhalif yeni taraftarların rejim karşıtı ya da rejim için tehdit ve tehlike kaynağı ilan edilmelerine neden olmuştur. Aslında, devletin, toplumda AB lehine bir kamuoyu yaratmayı da amaçları arasına alması gerekirken, yeni taraftarlara şüphayle bakması söz konusu olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin yaşadığı bir başka çelişkiye örnek olsa gerektir. Ancak, bir başka gerçek de, bu yeni taraftarların, kendi dinamikleri doğrultusunda hareket etmedikleridir. Daha doğrusu, bu kesimleri taraftarlığa iten unsurlar, kendi dinamikleri değildir. Bu “radikal” ve “marjinal” bu yaklaşımlar, Türkiye'de kendileri için hareket serbestisi olmadığı için AB üyeliğini savunmaya başlamışlardır. Bu nedenle de, hareket noktaları ve argümanları ne merkezle, ne de Avrupa'yla tam olarak örtüşmektedir.

Diğer yandan, ulusal egemenlik konusunda halen tartışmalar yaşayan Türkiye'nin, ulus(lar)üstü egemenliği esas alan bir yapı içerisinde, işinin kolay olduğu söylenemez. Türkiye'de egemenliğin sahiplenilmesi konusundaki çatışmaların, tam üyelik sürecinde önemli bir engel oluşturmaktadır. AB, ulusal kural koyucuların statüsünü değiştiren bir yapıya sahiptir. Kural koyma yetkisinin bütünüyle ya da kısmen devri, egemenliği tartışmalı hale getirmektedir. Diğer yandan, AB'nin Türkiye'den talep ettikleri, özellikle Kopenhag kriterleri olarak ifade edilenler, AB'ye

üyelik için koşul olmakla birlikte, yalnızca Türkiye'nin noksanlıkları değil, Türkiye'de siyasetin olmazsa olmaz unsurlarıdır. Biraz katı bir ifadeyle, bunların varlığı, Türkiye'de siyasetin yokluğu demektir. Türkiye'nin, AB'nin tam üyesi olması halinde, karşılaşılabilecek belki de en büyük sorun, üzerinden siyaset yapılan malzemenin yok olması olacaktır. Geleneksel siyaset zemininin değişmesinin ve modern siyasete geçiş zorunluluğunun, Türk siyasal seçkinlerinde, AB üyesi olmaya karşı bir refleks / tepki yarattığı söylenebilir. İhsan Dağı, bu refleksi "Batılma korkusu" olarak adlandırmaktadır (Dağı, 2000).

Uluslararası ilişkiler, güç dengesi üzerine kuruludur. Güç dengesinin -devlet açısından- temel belirleyicisi, ulusal güçtür. Türkiye'nin AB üyeliğini Sevr Antlaşması ile özdeş görmek, Türkiye'de AB üyeliği konusundaki muhalif yaklaşımların temel argümanlarından birini oluşturmaktadır. Bir ülkenin taraf olduğu ya da olmadığı -ve fakat kendisine karşı yapılan her antlaşma-, Sevr etkisi yaratabilir. Bu etkiye açık olmayı beraberinde getirecek olan ya da etkiyi ortadan kaldıracak olan unsur, ulusal güç kapasitesidir. Kişi başına düşen ulusal geliri üç bin doları aşmayan bir ekonominin belirlediği ulusal güç, Türkiye'ninkinden daha fazla ve daha etkili bir dış politika üretmez. Kaldı ki, Türk dış politikası, ulusal gücüne göre (ya da daha doğrusu ekonomisine oranla; çünkü ulusal gücün başka unsurları vardır ve Türkiye'nin kapasitesini esas olarak bunlar belirlemektedir) oldukça etkilidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışının başlıca nedenlerinden biri olarak kabul edilen ve resmi ulusal tarih öğretiminde bu biçimde yer alan kapitülasyonlar, devletin en güçlü olduğu dönemde bir lütuf olarak tanınmıştır. Olumsuz etkisi ise, devletin gücünü yitirdiği zaman söz konusu olmuştur. AB üyeliğinin Sevr etkisi yaratmaması, Türkiye'nin, gerek üyeliğin gerçekleşmesinde ve sonrasında müzakere yeteneğine ve gerekse de bu müzakere sürecini besleyecek ulusal güç kapasitesine bağlıdır.

Yeniden yapılanma sürecini yaşayan uluslararası sistemin kazanacağı biçim henüz belirginleşmemiştir. Avrupa / AB, bu yeniden yapılanmada kendisini olabildiğince fazla ifade etmeye çalışmaktadır. Türkiye bu süreçte, bir yandan yaklaşık bir yarım yüzyıldır demirlediği Avrupa'nın içinde yer almaya çaba harcamakta, diğer yandan da uluslararası ortamda doğan yeni oluşumları birer fırsat olarak değerlendirmeye çalışmaktadır. Mehmet Uğur'a (1999: xi-xii) göre AB, Türkiye için bir "dayanak"tır. Dayanak (anchor), alınan ekonomik ve politik kararlara bağlı kalma ve bu kararları uygulama konusunda güçlük çeken karar birimlerinin (özellikle hükümetlerin), bu sorunu aşmak için bağlandıkları demirleme noktası anlamına gelir. "Dayanak"a bağlanmanın hem yararı hem de maliyeti vardır. Yararı, politika sürecine bir tutarlılık kazandırma ve politikadan etkilenen kesimlerin gelecekle ilgili beklentilerini politikanın gerekleri doğrultusunda şekillendirmelerine yardım etmesidir. Maliyeti, karar biriminin "elini kolunu bağlaması" yani kısa erimde çekici olan başka karar almasının engellenmesidir.

Her şeye karşın, denilebilir ki, Türkiye için AB geri dönülemez bir "tek yön"lü yoldur. Görünebilen gelecekte, Türk dış politikasında, Avrupa'nın bugünkünden daha önemsiz bir duruma geleceğine ilişkin hiçbir işaret yoktur. Tersine,

AB'nin yapılanmakta olan uluslararası sistemin temel aktörlerinden biri olması söz konusudur. Bu yapılanma, Türkiye'nin de kendisini daha net bir biçimde ifade etmesini hem zorunlu kılmakta, hem de bunun için gereken ortamı sağlamaktadır.

Türkiye, AB üyeliğini beklerken yarım yüzyılını yaşamıştır. Bundan sonrası için öngöründe bulunmak zordur. En azından geçmişe bakıp, gelecek için olumlu bir öngöründe bulunmak pek mümkün değildir. Bir "Türkiyeli Avrupa"nın¹ gerçekleşmesi En kötü durumda ne olurun yanıtını, İsmail Cem vermiştir:

Türkiye AB üyesi olmazsa ne olur? Türkiye'nin çağdaşlığı son mu bulur, ekonomi tikanır mı, laiklik ortadan mı kalkar, demokrasi tükenir mi?

Türkiye, AB üyesi olmazsa, dünyanın sonu olmaz; AB'nin katabileceği hızdan ve kolaylıktan yoksun bile kalsa, kendi dinamikleriyle gelişmeye, büyümeye, çağı paylaşmaya devam eder. AB ile birlikte olamıyorsa, AB'siz devam eder(Cem, 2005: 328).

Türkiye'nin AB'yle ilişkileri, artık değişim boyutunu aşarak bir dönüşüm noktasına gelmiş bulunmaktadır. Bundan sonraki asıl sorun ise, yalnızca tam üyelik değil, aynı zamanda AB'nin bu dönüşümü nasıl hazmedeceği ve Türkiye'yi Avrupalı aidiyet formunun neresine yerleştireceği noktalarında düğümlenmektedir (Çalış, 2006: 488). Bu düğümün çözümü, yalnızca Türkiye ve/veya Avrupa tarihinin değil, belki de dünya tarihinin nasıl yazılacağını belirleyecektir. Ancak, her düğümün Gordion Düğümü gibi çözülme olasılığı yoktur; zira bugünün dünyasında Büyük İskenderler bulmak hiç de kolay değildir, bunun da ötesinde, böylesi bir çözümde ipi bir daha kullanmak mümkün değildir.

Kaynaklar

AKTAN, Gündüz (1999), "Avrupa Birliği'nin Bizde ve Onlarda Yarattığı Kimlik Krizi," Foreign Policy (Türkiye Baskısı), 6 (56-72).

CEM, İsmail (2000), "Turkey and Europe: Looking to the Future from a Historical Perspective," Perceptions, 5 (2), 5-10.

CEM, İsmail (2005), Avrupa'nın "Birliği" ve Türkiye, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

CUMHURİYET (2000), "Biz Avrupalıyız", 4 Mayıs.

ÇALIŞ, Şaban H. (2006), Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, Ankara: Nobel Yayınları.

DAĞI, İhsan (2000), "Batılılaşma Korkusu Var," Milliyet, 2 Mayıs.

DAĞI, Zeynep, (2005), "Avrupa'nın Kimliği'nin Sınırları ve Türkiye'nin AB Üyeliği", Avrasya Dosyası, 11 (1), 53-71.

¹ Kavram, Laçiner, Özcan ve Bal'ın ortak çalışmalarının ismidir. Bkz. Laçiner vd. (2004).

DAVISON, Roderic H. (2000), "Osmanlı Diplomasisi ve Bıraktığı Miras," L. Carl Brown (der.), İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası içinde, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İletişim Yayınları.

DE SAINT EXUPÉRY, Antoine (1995), Küçük Prens, 10. Baskı, çev. Tomris Uyar, İstanbul: Can Yayınları.

DEDEOĞLU, Beril (2003), "Avrupa Birliği Bütünleşme Süreci I: Tarihsel Birikimler", Beril Dedeoğlu (der.), Dünden Bugüne Avrupa Birliği içinde, İstanbul: Boyut Yayınları.

GÜVENÇ, Bozkurt (1993), Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

TEKELİ, İlhan ve Selim İlkin (2000), Türkiye ve Avrupa Birliği, 3. Kitap, Ankara: Ümit Yayıncılık.

İNALCIK, Halil (2000), "Mirasın Anlamı: Osmanlı Örneği", L. Carl Brown (der.), İmparatorluk Mirası Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası içinde, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: İletişim Yayınları.

İNALCIK, Halil (1998), İnalçık, "Türkiye ve Avrupa: Dün Bugün", Doğu Batı, 1 (2), 7-28.

LAÇİNER, Sedat, ÖZCAN, Mehmet ve BAL, İhsan (2004), Türkiyeli Avrupa, Ankara: USAK Yayınları.

MARDİN, Şerif (1986), "Tanzimattan Sonra Aşırı Batılılaşma", Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (der.), Türk Siyasal Hayatının Gelişimi içinde, İstanbul: Beta Yayınları.

SAFA, Peyami (1943), "Avrupa Birliği," Millet ve İnsan içinde, İstanbul: Akbaba Yayını.

SANDER, Oral Sander (1982), "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri" AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 37 (3-4), 105-124.

SÖNMEZOĞLU, Faruk (1995), Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, İkinci Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

ŞİMŞİR, Bilal N. (2003), AB, AKP ve Kıbrıs, Ankara: Bilgi Yayınları.

TEZEL, Yahya Sezai (2000), "Avrupa'yla Gerilim Var," Yeni Binyıl, 2 Temmuz 2000.

TİMUR, Taner (1986), Osmanlı Kimliği, İstanbul: Hil Yayınları.

UĞUR, Mehmet (1999), Avrupa Birliği ve Türkiye: Bir Dayanak / İnanırcılık İkilemi, İstanbul: Everest Yayınları.

YURDUSEV, Nuri (1997), “Avrupa Kimliğinin Oluşumu ve Türk Kimliği”,
Atıla Eralp (der.), Türkiye ve Avrupa içinde, İstanbul: İmge Kitabevi.

